

TERROR, FRYKT OG TILLIT

HOVEDFUNN FRA PROSJEKTET
DISRUPTION, SOCIAL CAPITAL AND RESILIENCE
A LONGITUDINAL AND **COMPARATIVE APPROACH**

INSTITUTT
FOR SAMFUNNS-
FORSKNING

Institutt for
samfunnsforskning

Munthes gate 31
Postboks 3233 Elisenberg
0208 Oslo
Tlf. 23 08 61 00
samfunnsforskning.no

ISBN (trykk): 978-82-7763-684-9
ISBN (digital): 978-82-7763-685-6

Forsidebilde: Kai Rune Storhagen, aktivioslo.no

TERROR, FRYKT OG TILLIT

4	I terrorens kjølvann
6	Om prosjektet
7	Hovedspørsmål
8	Terror som samfunnsutfordring
10	Terrorens konsekvenser for tillit og frykt
18	Kan effekten av terror begrenses?
23	Er Norge et annerledesland?
24	Konklusjoner
26	Forskerne
28	Publikasjoner
30	Formidling

I TERRORENS KJØLVANN

Kari Steen-Johnsen
prosjektleder

Terror kan ta liv eller gjøre uopprettelig fysisk eller psykisk skade på dem som rammes. Kostnadene ved å gjenoppbygge bygninger, infrastruktur og annet som er blitt ødelagt, kan bli enorme. Men terror kan også gjøre skade på en annen måte.

Terrorhandlinger er politiske handlinger med politiske konsekvenser. De kan føre til frykt og mistro, og sette tilliten mellom borgerne på prøve. Fiendebilder og mistillit kan skapes på tvers av etniske, politiske eller religiøse grupper. Slik kan terror bidra til å øke politisk splittelse og polarisering. I andre tilfeller fører terrorangrep til det motsatte: Samling om

felles verdier – i protest mot det terroristene står for. Etter terrorangrepene i Oslo og på Utøya 22. juli 2011 skjedde det paradoksale at tilliten i det norske samfunnet økte en periode, og lignende effekter er også målt andre steder. Men er det mulig å forstå dynamikkene som gjør at ulike terrorangrep får ulike konsekvenser?

” Det finnes ingen fasit på hvordan et samfunn reagerer på terror.

I prosjektet Disruption, Social Capital and Resilience. A Longitudinal and Comparative Approach har forskere fra Norge, Finland, Spania, Frankrike og USA undersøkt hvordan terror og terrortrusler påvirker frykten og tilliten i samfunnet. Ved hjelp av flere store spørreundersøkelser fra perioden 2015 til 2017 kan vi si noe om forskjeller og likheter mellom disse landene i hvordan de reagerer på terrortrusler.

Noen av spørreundersøkelsene er gjennomført rett etter islamistisk motiverte terrorangrep som fikk

stor internasjonal oppmerksomhet, noe som har gjort det mulig å studere umiddelbare reaksjoner i ulike land. I november 2015 gjennomførte en gruppe terrorister koordinerte angrep mot konsertlokalet Bataclan, mot Stade de France og mot et restaurantområde i Paris. Angrepene krevde 130 menneskeliv. Året etter kjørte en enslig terrorist en varebil inn i menneskemengden som var samlet i Nice for å feire Frankrikes nasjonaldag, og drepte 86 personer. I august 2017 ble 13 mennesker kjørt ned og drept da terror rammet i Barcelonas hovedgate. Antagelig forhindret politiet et større planlagt terrorangrep.

Med 22. juli opplevde Norge også et stort terrorangrep, motivert av en høyreekstremistisk ideologi. Vi har gjort studier av kortsiktige og mer langsiktige reaksjoner i befolkningen, og dataene og erfaringene derfra har utgjort en sentral del av prosjektet.

Til sammen har alle undersøkelsene og publikasjonene våre det følgende spørsmålet til felles: Hva skal til for at trusler om terror slår ut i tillit eller mistillit, splittelse eller samling – på kort og lang sikt?

Regjeringskvartalet etter 22. juli. Foto: Henrik Lied, NRK.

OM PROSJEKTET

MÅL

Prosjektets mål er å undersøke hvordan terror påvirker politisk og sosial tillit og samfunnets robusthet. Søkelyset er på de kortsiktige og langsiktige konsekvenser av terror og trusler om terror i ulike land, nærmere bestemt USA, Spania, Frankrike, Finland og Norge. Konsekvensene av terrorhandlingene 22. juli 2011 vies spesiell oppmerksomhet.

GJENNOMFØRING

Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråds SAMRISK II-program (prosjektnr. 238118) og er utført av en internasjonal, tverrfaglig forskningsgruppe bestående av sosiologer, statsvitere og sosialpsykologer.

DATA

Prosjektet har gjennomført befolkningsrepresentative spørreundersøkelser i Norge, Finland, Spania, Frankrike og USA tre uker etter terrorangrepene i Paris i november 2015, og fulgt opp disse i januar 2017. Egne spørreundersøkelser ble gjennomført i Frankrike etter terroren i Nice i 2016, og i Spania etter terroren i Barcelona i 2017. Dataene er en kombinasjon av paneldata og befolkningstverrsnitt. Studien benytter også spørreskjemadata fra Norge før og etter 22. juli 2011, fulgt opp frem til 2014. Fem fokusgruppeintervjuer med norske muslimer og ikke-muslimer ble gjennomført i 2016, der Norges håndtering av 22. juli-terroren og av fremtidige terrortrusler var tema.

HOVEDSPØRSMÅL

1

Hva skjer med politisk og sosial tillit etter terrorangrep?

2

Skaper terrorangrep høy frykt, og hva er effektene av frykten?

3

Hvordan påvirker terrorangrep og trusler om terror befolkningens holdninger til innvandring og tilliten til muslimer og innvandrere spesielt?

4

Hvilken betydning har politiske budskap og mediebruk for hvordan ulike deler av samfunnet reagerer?

5

Hva er de langsiktige samfunnsmessige konsekvensene av terror?

6

Er det særtrekk ved hvordan ulike lands befolkninger reagerer på terror, og skiller Norge seg spesielt ut?

TERROR SOM SAMFUNNSUTFORDRING

Den graden av tillit mennesker har til hverandre, til demokratiet og til myndighetene, betraktes ofte som grunnleggende for hvordan samfunn fungerer. Der det finnes tillit, ligger også forholdene til rette for samarbeid, effektive prosesser, økonomisk vekst og lykkeligere liv. Stabilitet, en rettferdig stat som behandler borgerne likt, fravær av korrupsjon og et sterkt sivilsamfunn er faktorer som fremmer tillit. De nordiske samfunnene er kjent for høye tillitsnivåer, når det gjelder både politisk tillit (tillit til politiske organer som Stortinget og regjeringen, og til samfunnsinstitusjoner som domstoler, politi og departementer) og sosial tillit (tillit til de andre menneskene i samfunnet).

Terror kan forstås som en politisk motivert taktikk som innebærer trusler om vold eller bruk av vold, og publisitet er helt sentralt for at terror skal ha den ønskede virkningen. Terror kan skape frykt i befolkningen; for nye terrorangrep, og for selv å bli rammet. Det finnes ulike teorier om hvordan frykt virker, og hvordan den

påvirker tillit. Noen forskere mener at frykt fører til at tankeprosessene kortslutter, og at frykten for det ukjente og det som er annerledes får dominere.

” Terror kan forstås som en politisk motivert taktikk ... og publisitet er helt sentralt for at terror skal ha den ønskede virkningen.

Ifølge denne tankegangen gjør frykt at folk trekker seg tilbake og holder seg til folk som ligner på dem selv, og at de utvikler en mistillit til dem som er annerledes. Andre hevder at frykt tvert imot fører til at mennesker søker ny informasjon og tenker over sine egne etablerte forståelser på nytt. I denne forståelsen av hvordan frykt fungerer, avhenger reaksjonen mer av hvilken informasjon du mottar, fra både politikere og andre. I en slik sammenheng blir mediebruk og hva som formidles både av massemedier og i sosiale medier, spesielt viktig.

I Disruption-prosjektet har vi kombinert perspektiver fra kultursosiologi, politisk kommunikasjon og politisk psykologi. Når vi skal forstå hvordan ulike deler av befolkningen i ulike land reagerer på terror, har vi tolket folks reaksjoner både i lys av følelsene terror vekker, i lys av personers normer og politiske holdninger og i lys av de verdiene som aktualiseres i samfunnet etter terror, både gjennom politikeres budskap og gjennom redigerte og sosiale medier.

Analysene viser at reaksjonene på terror varierer mellom land og mellom angrep, og at terrorangrep kan etterfølges av enten en styrking eller en svekkelse av sosial og politisk tillit. Selv om hvert angrep er spesielt, ser det likevel ut til å ha betydning hvilke politiske budskap som dominerer i etterkant. Der hvor politikere og andre fremmer budskap knyttet til felles verdier, som gir gjenklang i befolkningen, kan det være større potensial for en styrking av politisk og sosial tillit, også knyttet til minoritetsgrupper.

President George W. Bush taler til redningsarbeiderne på Ground Zero 14. september 2001. Foto: Executive Office of the President of the United States / Wikimedia Commons.

TERRORENS KONSEKVENSER FOR TILLIT OG FRYKT

Terrorens virkninger tenkes å henge sammen med den frykten den kan skape i befolkningen. Men skaper terror stor frykt, og hva er koblingen mellom frykt og tillit? Kan frykt og tillit øke samtidig, eller er fryktens virkning nødvendigvis negativ? I det som følger, bruker vi våre studier til først å si noe om fryktnivåer etter Bataclan-angrepene i Paris i 2015. Deretter viser vi at det er variasjoner i hvordan ulike land reagerer på ulike terrorangrep, og at ikke alle angrep fører til svekket sosial og politisk tillit. Til slutt vender vi tilbake til spørsmålet om hvordan frykt etter terror virker på befolkningen.

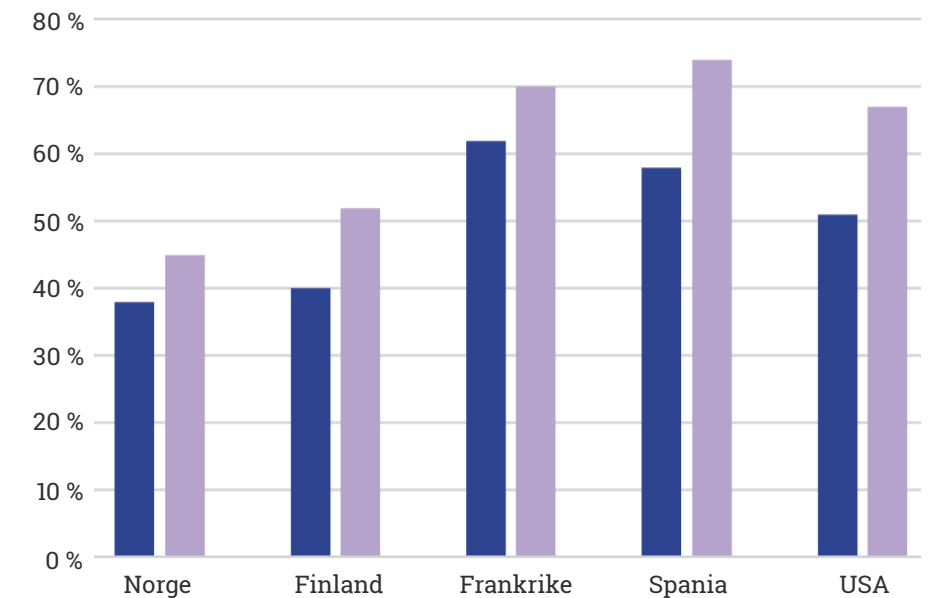
Foto: Valentina Calà

Terror skaper frykt, også utenfor landet som rammes

Når man snakker om terrorens konsekvenser, handler det ofte om at terroren skaper frykt. Hvor sterk er denne frykten, i landet som rammes og utenfor? Våre studier av hvilke reaksjoner Paris-angrepene i 2015 skapte i Frankrike, Spania, USA, Finland og Norge, viser at mange følte seg redde for nye terrorangrep rett etterpå, også i andre land enn Frankrike. Likevel var det noen klare forskjeller: I Spania og USA var fryktnivået i befolkningen omtrent like høyt som i Frankrike, mens det lå betydelig lavere i Norge og Finland.

Selv om det ikke er direkte sammenlignbart, understøttes inntrykket av Norge som et land med lav frykt for terror også når vi ser på angrepet som rammet oss selv. Etter 22. juli var fryktnivåene lave sammenlignet med franskmenns fryktnivå etter Nice-angrepet og spanjolenes grad av frykt etter Barcelona-angrepet.

Etter Paris-angrepene var befolkningene i Frankrike, Spania og USA redde for ny terror

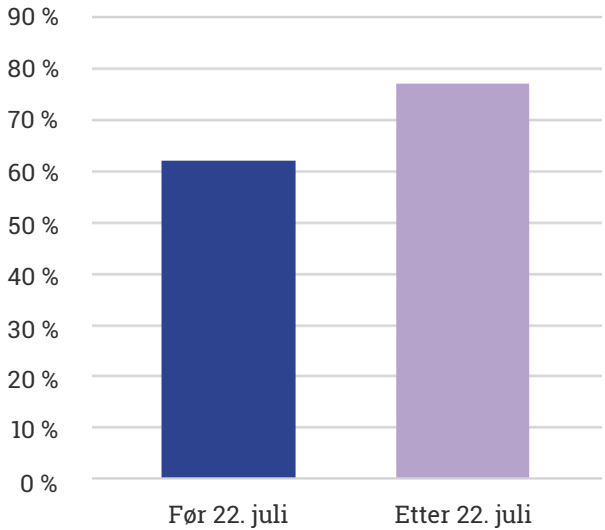
■ Personlig frykt for terror ■ Frykt for at nasjonen rammes av ny terror

Andel som svarer at de er ganske bekymret eller svært bekymret (5–7 på en skala fra 1–7)

Terrorangrep kan øke tilliten i samfunnet ...

Sosial tillit økte i Norge etter 22. juli

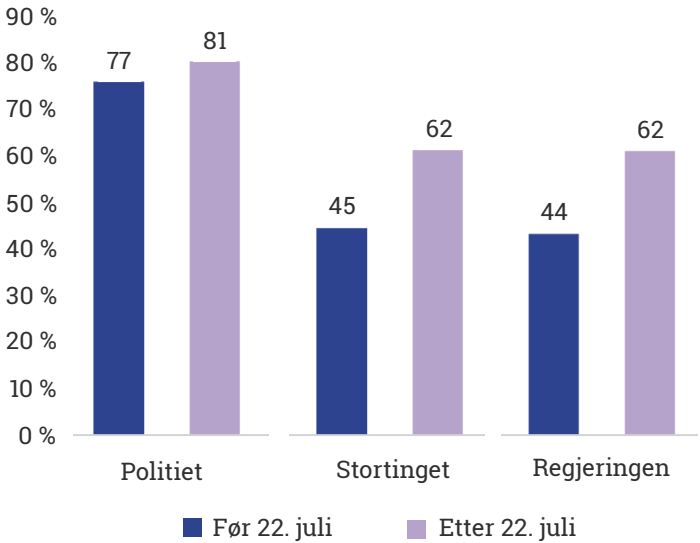
I Norge økte andelen som mente at folk flest er til å stole på betydelig mellom april 2011 og august, tre uker etter angrepene på Utøya og i Regjeringskvartalet. Andre studier har også funnet en lignende økning i tillit, for eksempel etter 9/11-angrepene i USA i 2001 og etter attentatet mot satireavisen Charlie Hebdo i januar 2015.

Spørsmål: På en skala fra 0–10, vil du stort sett si at folk flest er til å stole på (verdi 10), eller at en ikke kan være forsiktig når en har med andre å gjøre (verdi 0)? Figuren viser andelen som svarte 6 eller høyere.

Andelen med høy tillit til politi, storting og regjering økte etter 22. juli

Også tilliten til politi, storting og regjering økte. Tillitsnivåene normaliserte seg gradvis gjennom året som fulgte.

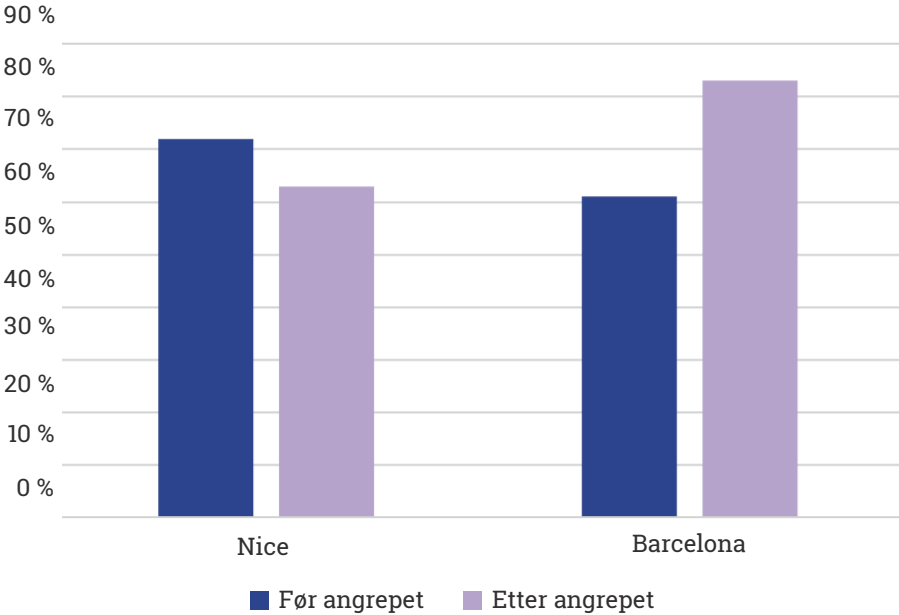
Andel som svarte at de har «ganske stor» eller «svært stor» tillit til hver institusjon.

... men mønsteret er ikke entydig

Etter Paris-angrepene i november 2015 fant vi en økning i tilliten til politiske institusjoner sammenlignet med januar 2015, men ikke i den sosiale tilliten i samfunnet. Etter Nice-angrepet året etter fant vi en nedgang i både politisk tillit og i tillit til innvandrere og dem med annen nasjonalitet, sammenlignet med nivået rett etter Paris-angrepet. Vi fant også en nedgang i tilliten til myndighetenes evne til å avverge nye terrorangrep. Vi vet ikke hvorfor tilliten sank etter Nice-angrepet, men det at det franske samfunnet hadde opplevd gjentatte, store angrep, kan være en del av forklaringen.

I tillegg til at tilliten kan endre seg på ulike måter i forbindelse med terrorangrep, er det viktig å merke seg at den i utgangspunktet ligger på forskjellig nivå i ulike land. De nordiske landene skiller seg ut med høye tillitsnivåer. Dette gjelder særlig den sosiale tilliten og tillit til regjering og parlament. Da tilliten i Norge økte etter 22. juli, økte den altså fra et allerede høyt nivå, mens nedgangen i politisk tillit i Frankrike etter Nice brakte tilliten ned fra allerede svært lave nivåer.

Tillit til politiet sank etter Nice-angrepene, økte etter Barcelona-angrepene

Prosentandel med høy tillit til politiet før og etter angrepene i Nice og Barcelona (5–7 på en skala fra 1–7).

Reaksjonene etter Barcelona-angrepene var også sammensatt, med en svak nedgang i tilliten til at folk flest er til å stole på, men en økning i tillit til folk med annen nasjonalitet og religion. Tilliten til regjering og politikere sank noe, men samtidig så man en kraftig økning i tilliten til politiet.

En mulig årsak til at tilliten til politiet økte, er at befolkningen mente politiets innsats før angrepene bidro til at et enda større angrep ble avverget. Her ser vi en kontrast til utviklingen i tillit til politiet i Frankrike etter Nice-angrepet.

Terrorangrep gjør at noen grupper føler seg utsatt for skepsis

Foto: Janko Ferlic

Et av de viktige spørsmålene i etterkant av terrorangrep er om holdningene til bestemte samfunnsgrupper blir mer negative. Det kan handle om at man forholder seg annerledes til muslimer og innvandrere fordi de forbindes med islamistisk terror, eller om mer kritiske holdninger til ytre høyre-grupperinger etter tilfeller av

høyreekstremistisk terror. En dybdestudie vi gjorde i Norge i 2016, der vi samlet fokusgrupper med muslimer og ikke-muslimer, viste med tydelighet at terrorangrepet i USA 9/11 og de påfølgende islamistisk motiverte terrorangrepene gjorde at muslimene følte seg mer utsatt for mistillit, og at de måtte sørge for å opptre slik i det

offentlige rom at mistilliten ikke ble styrket, for eksempel ved å tone ned sin religiøsitet. De ikke-muslimske deltagerne i fokusgruppene uttrykte på sin side at de syntes det var vanskelig å balansere toleranse og ønsket om å ikke være fordomsfulle overfor den vanlige muslim opp mot hensynet til sikkerhet.

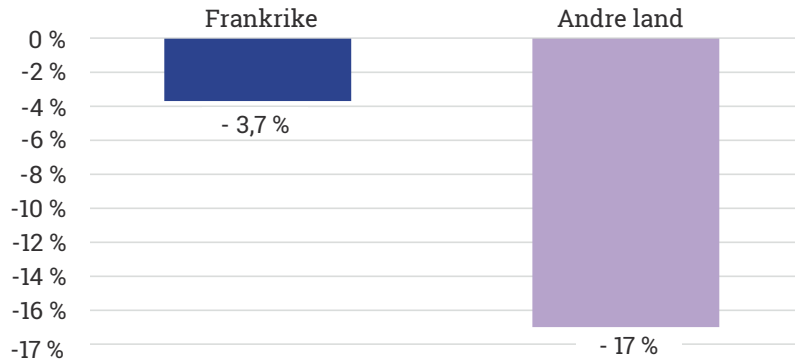
Islamistisk motiverte terrorangrep fører ikke nødvendigvis til økt skepsis mot innvandrere

Hvilke verdier og normer som aktiveres i befolkningen etter et terrorangrep, ser ut til å ha betydning for om det oppstår reaksjoner i form av økende tillit eller mistillit mot innvandrere. Den politiske responsen etter 22. juli-angrepene, Charlie Hebdo og Barcelona er tydelige eksempler på at felles demokratiske verdier fremheves etter terror, og slike reaksjoner kan se ut til å henge sammen med økt sosial tillit, både generelt og mer spesifikt tillit til minoritetsgrupper.

Etter 22. juli økte tilliten til alle grupper i det norske samfunnet, men mest til dem med en annen religion eller nasjonalitet. Fokusgruppestudien vi gjorde fem år etter, viste at respondentene følte at 22. juli vekket viktige verdispørsmål, og at håndteringen av terroreren formet en idé om den norske måten å respondere på som tillitsfull, rasjonell, tolerant og fredelig.

Studier vi og andre har gjort etter de islamistisk motiverte angrepene i Frankrike i januar og november 2015, viser at terroreren i liten grad førte med seg et mer negativt forhold til innvandrere og innvandring. Derimot økte støtten til strenge sikkerhetstiltak og til å bruke penger på forsvaret. I etterkant av Charlie Hebdo-angrepene ble det fremmet sterke budskap om

Større økning i skepsis til innvandring av muslimer utenfor Frankrike enn i Frankrike etter Charlie Hebdo-angrepet

Relativ endring i gjennomsnittlig støtte til innvandring av muslimer (firepunkts skala fra «tillat ingen muslimske innvandrere» til «tillat alle muslimske innvandrere»).

samhold og samling rundt ytringsfrihet og verdier knyttet til den franske republikken, både av politikere og gjennom store folkelige markeringer i gatene. Kombinasjonen av et inkluderende verdibudskap og folkelig mobilisering kan ha bidratt til at franske borgere i mindre grad reagerte med skepsis til muslimer og innvandrere. Samtidig ble det satt i verk omfattende nye sikkerhetstiltak, og en sterk politisk sikkerhetsretorikk løp parallelt med de andre budskapene. Etter Barcelona-angrepet oppfordret spanske politikere på nasjonalt og lokalt

nivå befolkningen til å stå sammen, og til å ikke gi muslimer flest skylden for angrepene. Økningen i tillit til muslimer, innvandrere og personer med annen nasjonalitet og religion kan forstås i lys av dette.

Interessant nok viste en sammenligning vi har gjort av reaksjonene på Charlie Hebdo-angrepene i Frankrike og i seks andre europeiske land, at innvandringsskepsisen økte kraftig i landene som ikke var rammet, mens holdningene altså ikke ble like negativt påvirket i Frankrike.

Frykt kan ha både positive og negative effekter

Det viser seg altså at når vi ser på helheten av befolkningen, kan reaksjonene i form av tillit variere mellom angrep og mellom land. Også nivåene av frykt varierer. Et spørsmål er om de som blir redde, også reagerer annerledes når det gjelder sosial og politisk tillit i etterkant av angrepene.

Analyser vi har gjort, viser at økt frykt kan virke negativt på tillit. Det kan se ut som om de som er redde etter terrorangrep, også er mer skeptiske til grupper som de forbinder med terroren. Blant dem som sa at de var redde for nye terrorangrep i 2015, var det flere som også hadde lavere tillit til muslimer og innvandrere enn snittet. Sammenhengen fantes i alle de fem landene. Selv om det altså er færre i Norge og Finland som i utgangspunktet føler frykt etter terrorangrep, har frykten en negativ sammenheng med tillit blant dem som faktisk blir redde.

Alt tyder på at effekten av frykt er sammensatt, og at den virker sammen med enkeltpersoners holdninger, politiske syn og personlighet. Våre studier antyder en negativ sammenheng mellom frykt og tillit i relasjon til Paris-angrepene, hvor økt frykt henger sammen med lavere tillit. Flere tidli-

gere studier har imidlertid funnet positive effekter av frykt, først og fremst på politisk tillit. Informasjonen individet mottar, er antagelig av stor betydning. Nyere studier har også vektlagt betydningen av å studere andre følelser enn frykt, først og fremst sinne, men også entusiasme.

Frykt kan virke negativt på tillit

Som del av spørreundersøkelsen i 2017 lot vi folk lese en fiktiv nyhetshistorie om at politiet hadde avdekket planer om et nært forestående terrorangrep. Rett etter at de som deltok i spørreundersøkelsen hadde lest historien, fikk de spørsmål om hva de følte da de leste den, om de ble redde, sinte eller bitre. Deretter fikk de spørsmål om tillit til ulike samfunnsgrupper, blant annet muslimer og innvandrere. De som sa at historien gjorde dem redde, sa også at de hadde mindre tillit muslimer og innvandrere enn dem som ikke ble redde. Også dette funnet indikerer at frykt kan virke negativt på tillit.

Foto: Technofreak/flickr

KAN EFFEKTEN AV TERROR BEGRENSSES?

Terror skaper frykt, og frykten kan ha direkte negative effekter på tillit. Hvordan frykten virker i ulike deler av befolkningen, avhenger likevel av flere faktorer. Noen av disse har vi undersøkt i prosjektet. Medienes dekning av hendelsene og folks bruk av medier er én slik faktor. Hvilke normer og verdier som aktiveres, er en annen. Til slutt har det også betydning hvilken tillit befolkningen har i utgangspunktet.

Medier og sosiale medier kan bidra til å øke frykt ...

Å få offentlig oppmerksomhet er ofte et viktig mål for terrorister. Mediene spiller derfor en sentral rolle ved terrorangrep. De senere årene har mulighetene for å spre informasjon om terror endret seg grunnleggende gjennom fremveksten av sosiale medier.

Våre studier viser at flertallet av befolkningen i de fem landene brukte massemedier, og først og fremst TV, som kilde til oppdaterte nyheter om Bataclan-angrepene i Paris i 2015, men at sosiale medier også ble brukt som nyhetskilde av mange. Sosiale medier ble i tillegg brukt til å uttrykke støtte, bearbeide følelser, få informasjon om seremonier og diskutere hendelser.

Norge og Finland skilte seg ut med betydelig lavere bruk av sosiale medier i forbindelse med Bataclan-angrepene, noe som kan handle om en høyere tillit til redigerte medier, om større avstand til begivenhetene og om et lavere nivå av frykt.

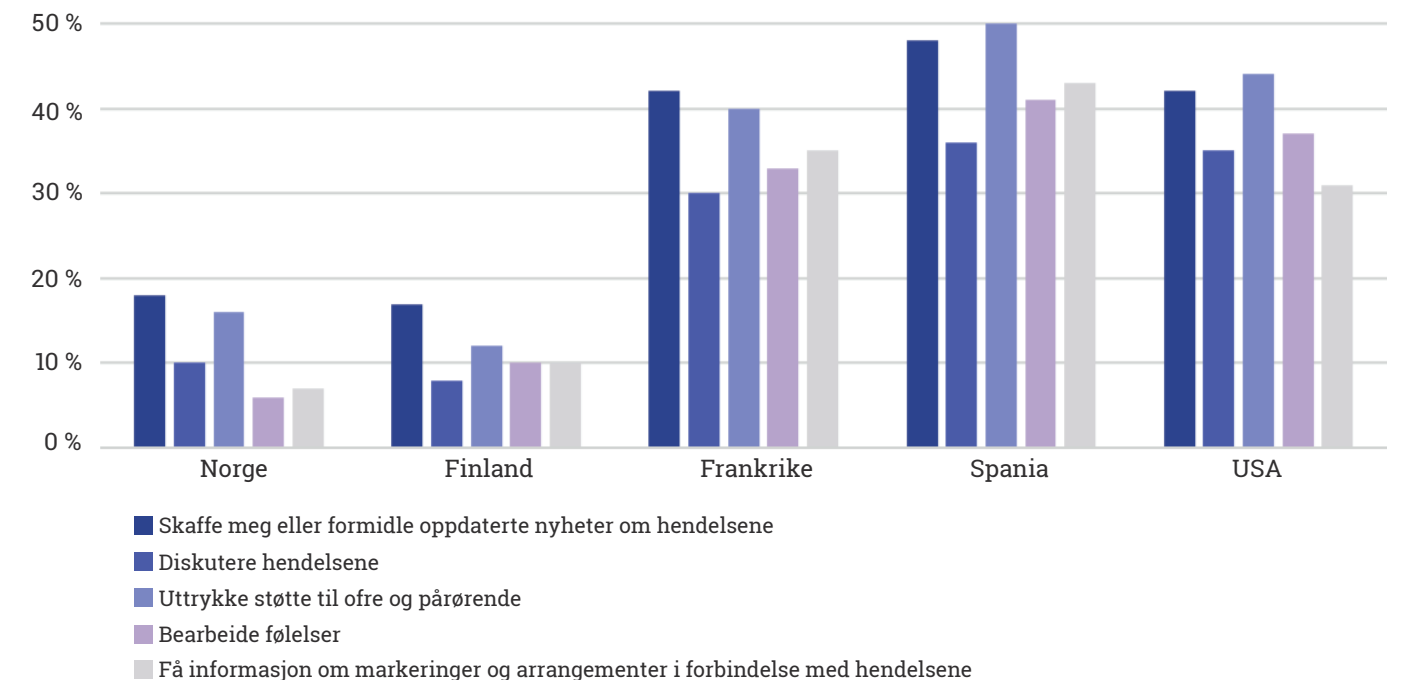
Det var de som var redde for fremtidige terrorangrep, som i størst grad brukte massemedier og sosiale medier i etterkant av angrepene, og det kan se ut som det finnes en negativ spiral der mediebruken gjorde dem reddere. Det er en mindre tydelig kobling mellom frykt og bruk av sosiale medier i Norge og Finland enn i de andre landene, noe som kan ha å gjøre med at debatten på sosiale medier i Norge og Finland i utgangspunktet var mindre

preget av frykt, og dermed kanskje også var mindre fryktskapende.

Likevel er det ingen tvil om at noen typer innhold på nett kan bidra til å øke frykt. I alle landene oppga mange at de hadde observert hatefulle ytringer om terror på nett i etterkant av angrepene. Det gjaldt for eksempel 20 prosent i Frankrike og 33 prosent i USA. Blant dem som hadde observert hatefulle ytringer på nett, var det vanligere å oppleve at samfunnet hadde blitt mer preget av frykt etter terroren. Ulike typer hatefulle ytringer hadde ulik effekt i de fem landene, men i alle landene var det å ha observert hatefulle ytringer om terror knyttet til et høyere nivå av frykt.

... men kan også virke samlende

Sosiale medier ble brukt til ulike formål etter Bataclan-terroren i 2015, men mye mer i Frankrike, Spania og USA

Samtidig ser vi også eksempler på at medier kan virke samlende, og kanskje motvirke utvikling av negative holdninger til minoritetsgrupper. Europeiske medier fremstilte i stor grad angrepet mot Charlie Hebdo som et

angrep på ytringsfriheten, og i mindre grad som relevant for innvandringsdebatten. Våre undersøkelser viser at jo mer europeere fulgte tv-nyheter etter dette angrepet, jo mindre negative ble de til innvandring. En mulig

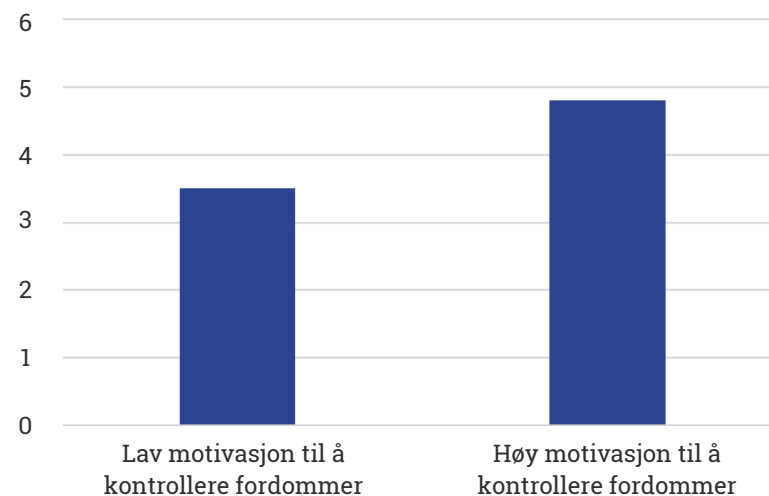
tolkning er at mediedekningen modererte konsekvensene av angrepet for holdninger til innvandring.

Politiske holdninger og verdier har betydning for nivået av tillit og mistillit

Reaksjonene på terror vil variere mellom enkeltmennesker, basert på deres holdninger og politiske ståsted. En holdning vi har undersøkt betydningen av, er folks motivasjon for å kontrollere egne fordommer. Denne holdningen har vi målt i spørreundersøkelser gjennom spørsmål om hvorvidt det er viktig for folk å opptre fordomsfritt, og om de føler skyld når de tenker negative tanker om innvandrere.

I en studie lot vi én gruppe lese en nyhetshistorie om fare for terrorangrep, mens en annen gruppe leste en nøytral nyhetssak. Etterpå spurte vi begge gruppene om hvor høy tillit de hadde til innvandrere og muslimer. Blant dem som hadde høy motivasjon for å kontrollere egne fordommer, fant vi noe interessant: De som hadde lest historien om faren for terrorangrep, oppga faktisk at de hadde høyere tillit til muslimer og innvandrere enn dem som leste den nøytrale nyhetsartikkelen. Logikken bak det vi fant, er antageligvis at de med høy motivasjon for å kontrollere fordommer aktivt motvirket en tendens i seg selv til å dømme muslimer flest på bakgrunn av islamistisk terror, i så sterk grad at de faktisk oppga høyere tillit til innvandrere og muslimer enn dem som ikke hadde lest en nyhetshistorie om terror. Dersom motivasjonen for å kontrollere fordommer er høy

De med høy motivasjon til å kontrollere egne fordommer har også høyere tillit til muslimer

Spørsmål: Hvor mye stoler du på ulike grupper av mennesker? Gjennomsnittsskår for de to motivasjonsgruppene for svarkategorien «muslimer flest». (Skala 1–7).

i befolkningen, vil terror antagelig i mindre grad føre til at folk svekker sin tillit til grupper de assosierer med terror.

Også politiske holdninger og partipreferanser spiller inn på hvordan enkeltmennesker reagerer på terror. I eksperimentet beskrevet ovenfor fant vi for eksempel at de som hadde stemt på et innvandringskritisk parti, uttrykte lavere tillit enn andre til muslimer og innvandrere etter å ha lest nyhetshistorien.

Våre studier av reaksjonene på 22. juli viser at selv om gjennomsnittlige tillitsnivåer økte sterkt etter terror, og særlig tilliten til dem med annen religion og nasjonalitet, gjaldt ikke dette alle. Nærmere bestemt var det Arbeiderparti-velgere og de som var positive til innvandring, som sto for økningen, mens tillitsnivået var stabilt blant FrP-velgere. Reaksjonen avhang dermed av de politiske holdningene man hadde fra før, og hvilket politisk fellesskap man tilhørte.

Et høyt nivå av tillit beskytter mot frykt

Befolkningen i Norge fikk større tillit til politiet etter 22. juli. Foto: Kim Erlandsen/NRK P3.

Tillit kan forstås som en forventning om at samfunnssystemene og menneskene rundt deg har gode hensikter, og er i stand til og villig til å ta vare på dine interesser. I Disruption-prosjektet har vi både studert hvordan terror påvirker tillit, og hvorvidt tillit kan beskytte mot frykt etter terror. Utgangspunktet var funn fra Norge i forbindelse med 22. juli, der vi så at de som hadde høyere tillit før

angrepene, var mindre fryktsomme i ettertid. Et spørsmål vi stilte oss, var om en slik beskyttelseeffekt eventuelt bare gjelder i et høytillitssamfunn slik som Norge?

Vi studerte derfor utviklingen av frykt etter 22. juli-angrepene og etter angrepene i Nice og i Barcelona. Spørsmålet var om sosial tillit beskytter mot utviklingen av frykt, og vi fant at

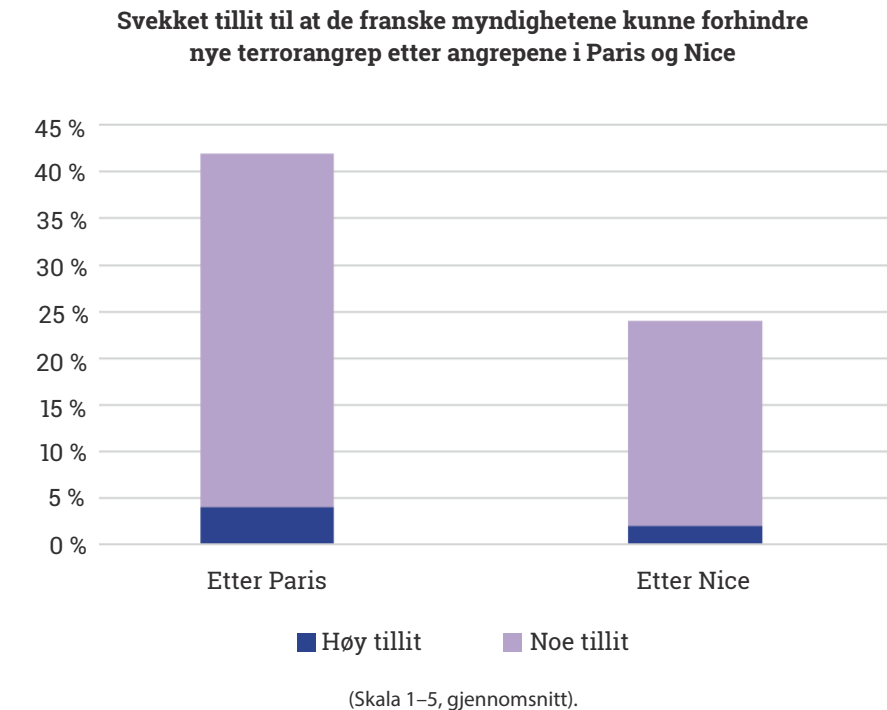
det er tilfellet. I alle tre land var det slik at de med høyere sosial tillit var mindre redde enn andre etter angrepene. Det er altså ikke slik at det bare er i høytillitsland slik som Norge at tillit beskytter mot utvikling av frykt, men også i lavtillitsland slik som Frankrike og Spania. Når mange har høy tillit i et samfunn, kan dette bidra til allment lave fryktnivåer, slik vi ser i Norge.

Kortvarige og langvarige effekter av terror

Terrorhandlinger er brå, akutte hendelser, som skaper umiddelbare reaksjoner i befolkningen og i politikken, men som kanskje har kortsiktige heller enn langsiktige effekter? Våre studier av effekten av 22. juli tyder på at den sterke økningen i tillit i Norge var kortvarig. Ett år etter var både den politiske og den sosiale tilliten tilbake på utgangsnivåene, og holdt seg der i de to årene som fulgte. Lignende funn er gjort i forbindelse med Charlie Hebdo-angrepet i Frankrike. Også der steg tilliten rett etter angrepene, men sank igjen ganske raskt.

Samtidig antyder våre studier at frykt for terror vedvarer over tid og er tett knyttet til negative holdninger til innvandrere. Personer som ble redde etter Paris-terroren i 2015 opplevde også i større grad samfunnet som preget av frykt i 2017. I alle fem landene hadde denne gruppa også lavere tillit til innvandrere to år senere.

Spørsmålet er også om gjentatte erfaringer med terror over tid vil svekke tillit. Vi ser antydninger til dette når vi sammenligner de franske tillitsnivåene etter Bataclan- og Nice-angrepene i Frankrike, med nivået før angrepet på Charlie Hebdo. Nivåene på politisk og sosial tillit i den franske befolkningen var lavest etter

terroren i Nice i 2016, den siste av disse tre hendelsene. I samme periode fikk franskmenn betydelig lavere tillit til at myndighetene kunne forhindre nye, store terrorangrep.

Hovedbildet er altså at effektene av terror er kortvarige. Der vi ser mer langsiktige effekter i spørreundersøkelsene, er disse i hovedsak negative

– frykten sitter i lenger enn den økte tilliten. Likevel viser fokusgruppestudien at opplevelsen av fellesskap rundt verdier som tillit og toleranse kan vedvare lenge etter selve hendelsen. Dette er viktig med tanke på at nettopp høy sosial tillit ser ut til å kunne begrense utviklingen av frykt.

ER NORGE ET ANNERLEDESLAND?

Etter terrorangrepet i Norge 22. juli. Foto: Jo Christian Oterhals.

Det er lett å tenke at Norge er et annerledesland når det gjelder respons på terrorangrep, gitt den sterke økningen i tillit etter 22. juli-angrepene, og den høye politiske og sosiale tilliten sammenlignet med andre land. Samtidig viser vår studie at nordmenn reagerer på lignende vis som borgere i andre land når betingelsene er like. For eksempel henger frykt for terror

sammen med lavere tillit til innvandrere og muslimer i alle de fem landene vi undersøkte. Hatefulle ytringer knyttet til terror skaper frykt hos borgerne, uavhengig av land. Norge og Finland skiller seg ut med lavere fryktnivåer enn de andre tre landene, men når folk først blir redde, ser det altså ut til at de i mange tilfeller reagerer likt.

Vår studie av frykt for ny terror etter angrepene på Utøya, i Nice og i Barcelona viste at de som har høy tillit til medmennesker, i mindre grad blir redde etter terror uansett om de bor i Norge, Frankrike eller Spania. Også når det gjelder tillitens beskyttende virkning, finner vi altså en likhet på tvers av land.

KONKLUSJONER

Disruption-prosjektet har studert reaksjoner på terror og terrortrusler både på tvers av land og over tid, og vist at de samfunnsmessige reaksjonene varierer. I en del tilfeller øker den politiske og sosiale tilliten i et samfunn etter terrorangrep, mens tilliten i andre tilfeller kan svekkes. Samtidig ser vi noen felles trekk på tvers av land og terrorangrep:

Store terrorangrep skaper frykt, men dette skjer i mindre grad i samfunn med høy grad av tillit

Etter store terrorangrep uttrykker mange at de er bekymret for nye angrep. Dette gjelder også utenfor det landet som rammes. Vi ser imidlertid at land hvor befolkningen i hovedsak har høy grad av tillit til hverandre og til myndighetene, som Norge og Finland, har lavere fryktnivåer etter terrorangrep.

Endringer i politisk og sosial tillit etter terror ser ut til å være kortvarige, men følelsen av frykt og effektene av frykten kan vedvare over tid

Etter både 22. juli-terroren og Charlie Hebdo-angrepene økte nivået av tillit i henholdsvis den norske og den franske befolkningen. Tilliten falt imidlertid raskt tilbake til utgangsnivået. Blant dem som fryktet nye terrorangrep etter Bataclan-angrepene i Paris i 2015, var fortsatt frykten for terror høyere og tilliten til muslimer lavere to år senere. Dette gjaldt i alle de fem landene vi har studert. Vi ser likevel at et samfunns positive fortellinger om hvordan man møter terror kan vedvare, slik som opplevelsen av at den norske måten er preget av rasjonalitet, tillit og lav frykt.

Både medier og sosiale medier spiller en rolle i å forme reaksjonen på terrorangrep, på godt og vondt

På den ene siden kan mediebruk forsterke frykten hos dem som er redde, på den annen side kan massemediene også bidra til å skape tillit og samhold –

avhengig av hvilke budskap de formidler. Sosiale medier spiller også en rolle. De brukes av mange til å holde seg informert, diskutere hendelser og bearbejde følelser. De som observerer hatefulle ytringer på nett etter et terrorangrep, har en sterkere følelse av at samfunnet rundt dem er preget av frykt.

Islamistiske terrorangrep øker ikke nødvendigvis skepsisen til muslimer og innvandrere i betydelig grad

Angrepet mot Charlie Hebdo førte i liten grad til negative holdninger til muslimer eller innvandring i Frankrike. I stedet ble vektlegging av sikkerhetspolitikk et viktig tema i etterkant. Sterke budskap om samhold og samling rundt ytringsfrihet og republikanske verdier kan ha spilt en rolle i dette. Samtidig ser vi at de som føler mye frykt i forbindelse med terrorangrep, har mer negative følelser overfor grupper de forbinder med terroren, slik som innvandrere og muslimer. Muslimene som deltok i gruppeintervjuene i denne studien, uttrykte at de opplevde at islamistisk motivert terror bidro til økt mistillit fra samfunnet.

Norge er ikke så ulikt andre land

Vår studie viser at flere sammenhenger er de samme på tvers av de landene vi har studert. Personer med høy tillit til andre blir mindre redde etter terror. Frykt for islamistisk terror henger sammen med lavere tillit til innvandrere og muslimer. Norge har høy sosial og politisk tillit, noe som sammen med andre faktorer kan bidra til å forklare at fryktfølelsen i forbindelse med terror er lavere enn mange andre land. Samtidig ser vi at reaksjonsmønstrene til nordmenn som har lav tillit eller føler mye frykt, samsvarer med lignende grupper i andre land.

Det er viktig å understreke at hvert enkelt terrorangrep har sin egen historie og skaper sine egne reaksjoner, til tross for at noen hovedtrekk er like. For eksempel ser det ut til at den franske befolkningen reagerte ulikt på de tre store angrepene mot landet i perioden 2015–2016. Vår kvalitative studie av årene etter terrorangrepene 22. juli tydeliggjør også at det formes spesifikke fortellinger om terroren og samfunnets reaksjoner som har betydning for responsen.

FORSKERNE

Kari Steen-Johnsen
 forskningsleder, Institutt
 for samfunnsforskning
 Kari Steen-Johnsen er so-
 siolog og forskningsleder
 for gruppen Politikk, Demo-
 krati og Sivilsamfunn. Hun
 forsker på den digitale of-
 fentligheten, demokratisk
 deltagelse og tillit.

Marte Winsvold
 Institutt for
 samfunnsforskning
 Marte Winsvold er statsvi-
 ter og forsker blant annet
 på politisk deltagelse, po-
 litisk tillit og betingelsene
 for politisk styring.

Bernard Enjolras
 Institutt for
 samfunnsforskning
 Bernard Enjolras er sam-
 funnsviter og leder for Sen-
 ter for forskning på sivil-
 samfunn og frivillig sektor
 ved ISF.

Dag Wollebæk
 Institutt for
 samfunnsforskning
 Dag Wollebæk har en Ph.d.
 i sammenlignende politikk.
 Han har forsket på blant
 annet tillit, konsekvenser
 av terror, sosiale medier og
 frivillig organisering

Øyvind Bugge Solheim
 C-REX, Universitetet i Oslo
 Øyvind Bugge Solheim er
 statsviter og forsker på
 høyreekstreme grupper og
 på konsekvensene av ter-
 rorangrep.

Francisco Herreros
 CSIC Madrid
 Francisco Herreros har en
 Ph.d. i statsvitenskap og so-
 siologi. Hans forskningsin-
 teresser inkluderer politisk
 vold, sosial kapital, tillit og
 demokratisk teori.

Shana Gadarian
 Universitetet i Syracuse
 Shana Gadarian er Asso-
 ciate Professor og har en
 Ph.d. i Political Science.
 Hun forsker på amerikansk
 politikk, politisk psykologi,
 politisk kommunikasjon og
 offentlig mening.

Atte Oksanen
 Universitetet i Tampere
 Atte Oksanen er professor
 i sosialpsykologi og leder
 for Emerging Technologies
 Lab ved Tampere univer-
 sitet. Hans forskningsin-
 teresser inkluderer politisk
 vold, sosial kapital, tillit og
 demokratisk teori.

PUBLIKASJONER

Fear-triggering effects of terrorism threats: Cross-country comparison in a terrorism news scenario experiment

Personality and Individual Differences. Makkonen, Atte Oksanen, Shana Gadarian, Francisco Herreros, Bernard Enjolras, Kari Steen-Johnsen (2020).

Are we all Charlie? How media priming and framing affect immigration policy preferences after terrorist attacks

West European Politics. Solheim, Øyvind Bugge (2019).

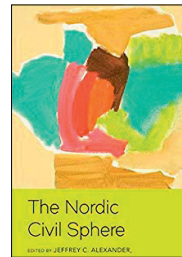
Anger, Fear, and Echo Chambers: The Emotional Basis for Online Behavior

Social Media + Society. Volum 5.(2). Wollebæk, Dag, Rune Karlsen, Kari Steen-Johnsen & Bernard Enjolras (2019).

Does trust prevent fear in the aftermath of terrorist attacks?

Perspectives on Terrorism. Volum 13.(4) s. 39–55. Enjolras, Bernard, Kari Steen-Johnsen, Francisco Herreros, Øyvind Bugge Solheim, Marte S. Winsvold, Shana Gadarian & Atte Oksanen (2019).

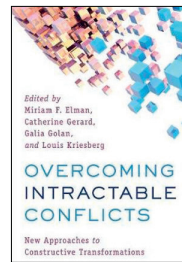
Global Terrorism and the Civil Sphere in Norway: Renegotiating Civil Codes

I: The Nordic Civil Sphere. Polity Press. Chapter 9. s 229–255. Steen-Johnsen, Kari & Marte S. Winsvold (2019).

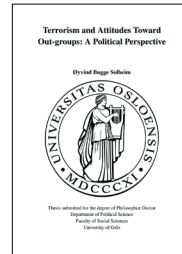
Islamist Terrorism, Out-Group Trust, and Motivation to Control Prejudice

International journal of public opinion research. Steen-Johnsen, Kari & Marte S. Winsvold (2019).

Social Media Use and Fear Levels after the Paris 2015 Attacks: A Comparative Study

I: Overcoming Intractable Conflicts: New Approaches to Constructive Transformations. Rowman & Littlefield International. Chapter 7. Enjolras, Bernard, Shana Gadarian, Kari Steen-Johnsen (2019).

Terrorism and Attitudes Toward Out-groups: A Political Perspective

Doktoravhandling. Institutt for statsvitenskap, Univeristetet i Oslo. Solheim, Øyvind Bugge (2019).

Did the risk of exposure to online hate increase after the November 2015 Paris attacks? A group relations approach

Computers in Human Behavior, 78, 90–97. Kaakinen, Markus, Atte Oksanen & Pekka Räsänen (2018).

Disconnected online: A social psychological examination of online hate

Tampere University Press. Kaakinen, Markus (2018).

Perceived societal fear and cyberhate after the November 2015 Paris Terrorist Attacks

Terrorism and Political Violence. Oksanen, Atte, Markus Kaakinen, Jaana Minkkinen, Pekka Räsänen, Bernard Enjolras & Kari Steen-Johnsen (2018).

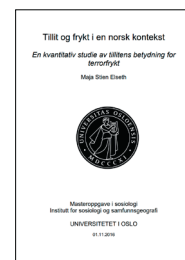
Right-wing Terrorism and Out-group Trust: The Anatomy of a Terrorist Backlash

Terrorism and Political Violence. s. 1–19. Solheim, Øyvind Bugge (2018).

Kollektivt minne, kortvarig virkning? Tillit i Norge etter terrorangrepet 22. juli 2011

Masteroppgave, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo. Haug, Magnus (2016).

Tillit og frykt i en norsk kontekst. En kvantitativ studie av tillitens betydning for terrorfrykt

Masteroppgave, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo. Elseth, Maja Stien (2016).

How media use in the aftermath of terror events influences political trust: the case of the November 2015 Paris terrorist attacks

Enjolras, Bernard, Kari Steen-Johnsen, Shana Gadarian, Francisco Herreros, Øyvind Bugge Solheim, Marte S. Winsvold & Atte Oksanen (under arbeid).

Online hate and Zeitgeist of fear: a five-country longitudinal analysis of hate exposure and fear of terrorism after the Paris terrorist attacks in 2015

Political Psychology. Kaakinen, M., A. Oksanen, S.K. Gadarian, Ø.B. Solheim, F. Herreros, M. Winsvold, B. Enjolras, & K. Steen-Johnsen (under revisjon).

Terrorism and out-group trust. Evidence from a survey experiment in five countries

Herreros, Francisco, Kari Steen-Johnsen, Bernard Enjolras, Shana Gadarian, Øyvind Bugge Solheim, Marte S. Winsvold & Atte Oksanen (under arbeid).

Terrorism, fear, and immigration attitudes after the 2015 Paris Attacks.

Gadarian, Shana, Kari Steen-Johnsen, Bernard Enjolras, Francisco Herreros, Øyvind Bugge Solheim, Marte S. Winsvold & Atte Oksanen (under arbeid).

Xenophobia and acceptance of offensive speech targeting minorities: Evidence from two survey experiments in Norway

Steen-Johnsen, Kari & Audun Fladmoe (under arbeid).

FORMIDLING

I MEDIA

- Steen-Johnsen, Kari (2020). Tillit i korona-krisen. NRK Nyhetsmorgen, 5. august.
- Steen-Johnsen, Kari (2020). Innslag om hamstring og tillit under koronakrisen. NRK Nyheter, 24. mars.

Steen-Johnsen, Kari (2020). Pandemier har forandret verden før. Hva blir endringene denne gangen? Aftenposten, 21. mars.
- Steen-Johnsen, Kari (2020). Innslag om politisk og sosial tillit i kriser. NRK Nyhetsmorgen, 16. mars.
- Steen-Johnsen, Kari, Bernard Enjolras, Marte Slagsvold Winsvold, Øyvind Bugge Solheim (2019). Bør vi blokkere sosiale medier etter terrorangrep?. Morgenbladet, 4. juni.
- Solheim, Øyvind Bugge (2019). Ordene som teller. Morgenbladet, 5. mai.
- Steen-Johnsen, Kari (2019). Disse dager. NRK P2, 5. mai.
- Steen-Johnsen, Kari (2019). Tillit og bevæpning av politiet. NRK P2 Disse dager, 5. mai.
- Steen-Johnsen, Kari (2019). Stengning av sosiale medier etter terroren på Sri Lanka. TV2 Nyhetskanalen, 24. april.
- Steen-Johnsen, Kari (2019). Sosiale medier i krisesituasjoner. NRK Nyhetsmorgen, 23. april.
- Enjolras, Bernard (2018). Ny studie om Paris-terroren: Sosiale medier økte tilliten til myndighetene. NRK, 15. mars.
- Enjolras, Bernard og Atte Oksanen (2018). Redde på sosiale medier etter Paris-terroren. Forskning.no, 14. mars.
- Steen-Johnsen, Kari og Bernard Enjolras (2018). Lave frykt og høyere tillit. Journalen, HiOA, 15 mars.
- Gadarian, Shana (2017). Terrorism and the media. The National, 17. juli.
- Haug, Magnus (2016). 22. juli endret tilliten i Norge – på kort sikt. Sosiologen.no, 17. oktober.
- Steen-Johansen, Kari (2016). Norway: Five years after Breivik killings. Deutsche Welle, 22. juli.
- Steen-Johnsen, Kari (2015). Dagens gjest i Her og Nå. NRK P1, 19. januar.

ARRANGEMENTER

- Frykt, sinne og høyrepopulisme. Institutt for samfunnsforskning, 28. mars 2019.
- Sosiale medier når terror rammer. Institutt for samfunnsforskning, 14. mars 2018.

PEDAGOGISK FORMIDLING

- Fordypningstekst «Tillit i Norge etter 22. juli». [22. juli-senterets ressursbank](#).

FOREDRAG

- Steen-Johnsen, Kari (2020). Reactions and resilience to terrorism and violent extremism. ECTC Advisory Network conference. Europol.
- Steen-Johnsen, Kari (2020). «Terror, tillit og offentlighet. Hvordan påvirker rystende hendelser institusjonell og sosial tillit?» Sosiologforeningens vinterseminar. Gol, 1. februar.
- Steen-Johnsen, Kari, Audun Fladmoe (2019). How wide is the acceptance in the general public to publish religious cartoons in mass media? Evidence from a Norwegian survey experiment. Nasjonal fagkonferanse i statsvitenskap 2019. 7.–9. januar.
- Solheim, Øyvind Bugge, Kari Steen-Johnsen, Bernard Enjolras, Marte Winsvold, Francisco Herreros, Shana Gadarian, Atte Oksanen (2018). Terrorism, emotion and trust in Muslims. Nordic Conference on Violent Extremism. C-REX – Center for Research on Extremism. 29.–30. november.
- Solheim, Øyvind Bugge (2018). “Our” security and “their” civil liberties – Investigating the effects of terrorism on public opinion. Nasjonal fagkonferanse i statsvitenskap, UiB. 8.–10. januar.
- Steen-Johnsen, Kari og Bernard Enjolras (2018). Lave frykt og høyere tillit. Journalen, HiOA, 15. mars.
- Enjolras, Bernard (2017). Hvordan påvirkes tillit av terror? Kortsiktige og langsiktige effekter. Innlegg på konferansen Tillit og samfunnssikkerhet, 21. november.
- Steen-Johnsen, Kari (2017). Tillit og sosial kapital: oversikt over fagfeltet og kunnskapsstatus. Innlegg på konferansen Tillit og samfunnssikkerhet, 21. november.
- Steen-Johnsen, Kari (2017). Disruption, Social Capital and Resilience. Innlegg ved avslutningskonferanse, SAMRISK II. Samfunnets risikofaktorer – kunnskap og råd. Norges Forskningsråd, SAMRISK-programmet. Høgskolen i Oslo og Akershus. 27. oktober.
- Steen-Johnsen, Kari (2017). Sosiale strukturer, verdier og tillit. Innlegg på konferanse for forskningsprogrammet SAMRISK, 27. oktober.
- Solheim, Øyvind Bugge (2017). Are we all Charlie? Tolerance and immigration attitudes after the Charlie Hebdo attacks. European Consortium for Political Research (ECPR) General Conference. Oslo. 6.–9. september.
- Steen-Johnsen, Kari, Bernard Enjolras, Øyvind Bugge Solheim og Marte Slagsvold Winsvold. Tillit i Norge etter 22. juli. Innlegg hos 22. juli-senteret.
- Steen-Johnsen, Kari, Marte Slagsvold Winsvold (2017). Islamic terrorism, out-group trust and the motivation to control. European Consortium for Political Research (ECPR) General Conference. Oslo, 6.–9. september.
- Enjolras, Bernard, Kari Steen-Johnsen og Shana Gadarian (2016). Social media use and fear levels after the Paris 2015 attacks. A comparative study. American Political Science Association (APSA) Political Communication Preconference. Philadelphia, USA. 31. august–3. september.
- Solheim, Øyvind Bugge (2016). In-Group Terrorism and Out-Group Trust – The black sheep effect and the importance of the political discourse. ECPR Graduate Student Conference 2016, European Consortium for Political Research. 10.–13. juni.

TERROR, FRYKT OG TILLIT

Terrorhandlinger utfordrer samfunnet og verdigrunnlaget vårt på en grunnleggende måte. De kan skape frykt og mistro, splittelse og polarisering. Men det motsatte kan også skje: I møte med terrorhandlinger kan samfunnet samles om felles verdier, i protest mot terroristenes handlinger og verdier.

Prosjektet Disruption, Social Capital and Resilience. A Longitudinal and Comparative Approach har samlet forskere fra Norge, Finland, Spania, Frankrike og USA for å undersøke og sammenligne hvordan terror og terrortrusler påvirker politisk og sosial tillit og samfunnets robusthet i disse fem landene. Vi har gjennomført flere store spørreundersøkelser som kan si oss noe om forskjeller og likheter i blant annet hvordan terror og trusler om terror påvirker nivået av frykt og tillit i samfunnet. I tillegg har vi gjort egne studier av kortsiktige og mer langsiktige reaksjoner i befolkningen i Norge etter terrorangrepene 22. juli 2011.

Til sammen gir funnene fra prosjektet nye, viktige innsikter, i et internasjonalt komparativt perspektiv, på spørsmålet: Hva påvirker hvordan vi som personer og som samfunn reagerer på terror?